

OTA FILIP: OSMÝ ČILI NEDOKONČENÝ ŽIVOTOPIS

(2007)



„V uplynulých sedmdesáti letech svého života jsem, aniž bych opustil střed Evropy, přežil sedm režimů, třináct prezidentů, jednoho Adolfa Hitlera a jeho tisíciletou říši, která, a to jsem měl velké štěstí, pro mne trvala jen šest let, jednoho Stalina, sedm bolševických generálních sekretářů komunistické strany a v letech 1948 až 1974 jedno věčné přátelství k Sovětskému svazu. Třikrát jsem změnil státní občanství, dvakrát řeč a dvakrát jsem ztratil domov, a to vše v nemocném a tuze neklidném srdci Evropy,“ shrnuje lapidárně obecné okolnosti své osobní historie v prologu k próze *Sedmý životopis* (2000) spisovatel Ota Filip (1930). Dramatické zvraty dějin

střední Evropy ve dvacátém století tvrdě zasáhly životy milionů lidí; v případě Oty Filipa se však hybatelem neblahých událostí, jež poznamenaly jeho život, stal vlastní otec. Ačkoli s nacistickým režimem nesympatizoval, přihlásil rodinu po vyhlášení protektorátu Čechy a Morava k německé národnosti a syna 1. září 1939 navzdory jeho protestům převedl z české školy do německé. Otcovo pragmatické (v synových očích ovšem zbabělé) rozhodnutí, učiněné ve snaze uchovat si těžce vydobyté společenské postavení a zabezpečit rodině nadále slušné materiální zázemí, synovi vyneslo nejen několik svízelných školních let v roli opovrhovaného outsidersa, ale po válce také kádrový profil člověka, jehož otec byl odsouzen za kolaboraci, a tedy vojenskou službu u PTP (pomocných technických praporů), komplikovanou cestu ke vzdělání a k povolání, které by uspokojilo jeho intelektuální ambice, a v neposlední řadě i hmotné obtíže. Na druhé straně mu ovšem spolehlivá znalost němčiny ještě v Československu otevřela cestu ke kontaktům s německým literárním prostředím i k publikačním možnostem v zahraničí a spolu s německou státní příslušností, kterou NSR brala i v roce 1974 v úvahu, mu později v exilu ve srovnání s ostatními emigranty zajistila výhodnější výchozí pozici. S tímto životním předurčením je však svým způsobem zákonitě, že otázka dopadu „velkých“ historických událostí na „malé“, osobní dějiny jedince se stala stěžejním tématem celého autorova díla, i to, že pro Filipa toto téma automaticky otevírá především problém individuálních mravních norem a jejich korekce v mezních životních situacích.

Autobiografické východisko nacházíme v řadě Filipových próz, počínaje prvotinou *Cesta ke hřbitovu* (1968), příběhem o válečném dospívání v německo-české rodině,

přes *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (Köln 1974–1975), román prolnutý fantastickou atmosférou Ostravy jako zrádné živé bytosti, až po ironický román *Sousedé a ti ostatní* (2003), v němž spisovatel-imigrant nerudným pohledem pozoruje velkoříšské sentimenty svých spořádaných německých spoluobčanů. K traumatickým historickým okolnostem, jež do jeho života zasáhly, se vrací i v próze *Tři škaradé středy a sedm dalších elegií o zlých dnech* (2012).

Memoáromán *Osmý čili nedokončený životopis* časově i dějově navazuje na Filipův román *Sedmý životopis*. Oba svazky autobiografické dilogie jsou dedikovány autorovu synu Pavlovi, jehož tragická smrt se podle všeho stala hlavním impulsem k jejich sepsání – Pavel Filip spáchal v lednu 1998 sebevraždu poté, co se z dokumentu Bavorské televize *Der Lachende Barbar* dověděl, že jeho otec během své služby u PTP v roce 1952 prozradil plán společného útěku na Západ (respektive svěřil se svému strýci, který mladíky posléze udal) a několik dalších účastníků pak bylo odsouzeno k mnohaletým trestům vězení. V *Sedmém* a *Osmém čili nedokončeném životopise* Ota Filip vydává velmi osobní, a tedy přirozeně také subjektivní a emotivní svědectví o osudu člověka sevřeného nepříznivými dějinnými okolnostmi, člověka na jedné straně pykajícího za cizí rozhodnutí, na straně druhé opakovaně stavěného před morální dilemata, jejichž důsledky neponese jen on sám, ale také jeho blízcí.

V *Sedmém* a *Osmém čili nedokončeném životopise* osobní zkušenost nezůstává jen tvůrčím podnětem k fiktivnímu literárnímu příběhu. Výpověď o běhu svého života tu autor čtenáři prezentuje jako přesnou „rekonstrukci minulosti“ (Jiří Zizler), sled pečlivě datovaných událostí, objektivně ověřitelných svědectvím pamětníků či písemnými prameny; v *Osmém životopisu* svá tvrzení dokonce dokládá fotokopiemi různých osobních dokladů (kopie rozsudku za podvracení republiky z roku 1970, materiálů, jež na Filipa vedla StB, či jeho lustračního osvědčení) a román po vzoru odborných prací doplnil věcnými vysvětlivkami a jmenným rejstříkem osob zmíněných v textu.

To nicméně ze *Životopisů* nečiní objektivní faktografický dokument, a dokonce je nelze ani jednoduše vnímat jako autorovy paměti. Takovému čtení brání jednak Filipova vypravěčská vehemence, jednak jeho otevřeně silně subjektivní a hodnotící postoj, a pak především niterná nesmířenost s minulostí, která autorovi nedovolí události prostě vylíčit – namísto toho je před zraky čtenáře zpřítomňuje a znovu vytváří. Ačkoli tedy obě díla referují o reálných událostech a osobách, svým pojetím jsou založena jako románová fikce. Nejspíše je lze číst jako autorovo zúčtování, v němž ani ta nejbolestnější tajemství nesmějí být zatajena, ale současně též jako obecnější obhajobu před dnešními soudy nad tehdejšími chybami.

Osmý čili nedokončený životopis líčí události, které se ve Filipově životě odehrály mezi podzimem 1952, kdy byl propuštěn z vazby a nastoupil zpět do vojenské služby k jiné jednotce PTP, a sklonkem devadesátých let – uzavírá se úplným zatměním

Slunce v srpnu 1999 a vypravěčovým zklamáním, že slibovaný konec světa nenastal; ve volně běžících vzpomínkách však vypravěč časový rámec hlavního příběhu často přesahuje. Vyprávění je rozděleno do čtrnácti číslovaných kapitol a je vedeno víceméně chronologicky: popisuje Filipovo seznámení s budoucí ženou, jeho křest a svatbu, zaměstnání nejprve v oblastních novinách v Podbořanech, v plzeňském rozhlasu, pak v závodních novinách ve Slavičíně, vystřídané manuálními profesemi a nucenými brigádami, narození obou dětí, vydání první knihy, redaktorské působení v ostravském nakladatelství Profil v roce 1968 a krátká umělecká sláva, následný pád – zatčení a odsouzení v roce 1970, vězení a po propuštění návrat k dělnickým zaměstnáním, kontakty s disidentskými literárními kruhy i konspirační komunikaci s německojazyčným literárním prostředím, šikanu v normalizačním Československu a později vystěhování do Německa a s ním spojený společenský vzestup, zaměstnání v S. Fischer Verlag a novinářskou činnost pro *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a jiné listy, spolupráci s exilem (Svobodná Evropa, exilová nakladatelství), odchod do důchodu a z Mnichova na venkov.

Chronologická linie Filipových životních osudů je vsazena do další časové roviny, do románové přítomnosti přelomu tisíciletí, z níž již poučený vypravěč minulé události komentuje a z níž také prostřednictvím svých poznámek komunikuje se čtenářem. Než se pustí do líčení událostí podzimu 1952, v krátké úvodní kapitole odhaluje své záměry: jednak tvůrčí, vysvětluje autorskou strategii a pragmaticky zvažuje literární postupy, které se pro jeho účely hodí („*rozhodl jsem se pro takzvaně socialistický realismus bez kladného hrdiny a zavrhl jsem i v mé mateřštině módní kafkiády*“, 10; „*až v předvečer, když se rychle stmívalo, [...] mě napadlo, že svůj Osmý životopis nechám volně plynout a vynořovat se, jak se mé děravé paměti zlíbí*“, 11), a jednak záměr osobní, jímž je krvavá odplata těm, kdo se svými skutky podle něj podíleli na spuštění řetězce událostí vedoucích v konečném důsledku až k synově sebevraždě. Hned v úvodu, „před začátkem vyprávění“, tak vypravěč současně demonstruje svůj postoj i definuje povahu textu. Nepůjde o text impulsivní, protože jeho formální podobu autor předem uvážil, na druhé straně vypravěč nehodlá být spravedlivý a nestranný a už vůbec ne smířlivý – on už za své chyby zaplatil vysokou cenu a spravedlivý soud nechává Bohu.

Vypravěčova role v textu je absolutní: je současně subjektem i hlavním objektem díla. Ačkoli je vyprávění zalidněno desítkami, možná stovkami postav, které se postupně v jednotlivých scénách vynořují z vypravěčovy paměti, jejich názory jsou tu prezentovány pouze jeho optikou – shrnuje, co o jejich reakcích tenkrát soudil, případně své tehdejší dojmy koriguje pozdější zkušeností. V prvé řadě však rozebírá svou motivaci, vybavuje si své pocity, zkoumá své reakce. Podrobuje se přísné a velmi kritické introspekci – neváhá hlasitě přiznat své poklesky a problematické povahové rysy, chvilková zbabělá zaváhání, jež se zpravidla snažil zastřít hlasitými gesty, mladickou nezralost, okázalé siláctví, které ho často dostalo do nesnází, sklon

přebíjet těžkosti alkoholem. Nejde přitom o žádné spektakulární sebemrškačství: své chování zpětně hodnotí jako jediný způsob, jak si mohl uchovat sebevědomí a důstojnost v příkrčené každodennosti padesátých až sedmdesátých let i v konkrétních složitých situacích – při konfrontaci s vyšetřovatelem Státní bezpečnosti, ve vězení, ale také například v odpovědi na citové a finanční vydírání vlastní matkou. Se zadostiučiněním připomíná okamžiky vítězství, které mu tato taktika přinesla, ať už se mu v sedmdesátých letech podařilo přelstít Státní bezpečnost a propašovat rukopis románu západoněmeckému nakladateli, nebo o mnoho let později na výletě v Alpách odkázat do patřičných mezí recepčního, který jej považoval za vagabunda s kradenou kreditní kartou. Svůj život prezentuje jako sled menších či větších zkoušek, jimiž se mu díky stálé ostražitosti a získaným zkušenostem daří s přibývajícím věkem procházet o něco méně klopotně než v mládí.

Vypravěčovou perspektivou čtenář vnímá i reakce postav nejbližších – ženy Marie a dětí. Se sympatií Filip referuje o podpoře, již mu rodina projevovala v mezních okamžicích: při soudním přelíčení v roce 1970, kam se Marie s dětmi dostavila v reprezentativním oblečení a ve vypravěčových očích tak režimu demonstrovala svou nezdolnost, později při vyjednávání žádosti o vystěhování, kde se s poukazem na svého bratra, který položil život na Dukle, odmítla vzdát českého občanství, nebo na Pavlově pohřbu, kde dcera Hana odmítla kondolenci pátera Angela Waldsteina, bývalého přítele a zpovědníka, který podle mínění rodiny zneužil své pozice a poskytoval tvůrcům dokumentu, jenž se stal podnětem Pavlovy sebevraždy, důvěrné informace. Zcela stranou a jen na čtenářově úsudku však zůstává úvaha, jak situace, které jim život s režimem pronásledovaným a současně tvrdohlavě zarputilým partnerem a otcem nutně musel přinášet (počínaje trvalou nejistotou, kdy a zda vůbec se dostaví domů), vnímali oni sami – jejich bezprostřední reakce zůstávají mimo vypravěčovu pozornost. Podobně jednostranně je naznačen také partnerský vztah s Marií: vypravěč jej vyzdvihuje jako jednu z mála svých životních jistot, současně se však na několika místech okrajově zmiňuje o svých milostných avantýrách; ačkoli jim sám nepřičítá větší váhu, z nenápadné zmínky vyplývá, že Marii těsně po narození dcery přivedly až k pokusu o sebevraždu.

Manželka Marie a vedle ní dcera Hanka jsou v textu charakterizovány především těmi vlastnostmi, které vypravěč sám v sobě postrádá a na nich obdivuje – vnitřní stabilitou, morální sebejistotou a klidnou rozhodností, s níž v konfrontaci s protivníky obstojí bez teatrálních gest a která jim také otevírá cestu k odpuštění druhým. Syna Pavla vypravěč přirozeně vnímá prizmatem své ztráty: zdůrazňuje hlavně to, co v Pavlově životě zůstalo nezavršeno, tedy jeho matematický talent a akademické úspěchy, a pak jeho slušnost a zranitelnost – jako by po otci zdědil bezbrannost vůči nástrahám světa, ale nikoli jeho nezdolnou živelnost, jež by mu pomohla jim odolávat.

Smrt prvorozeného syna jako nevinné oběti, jež zaplatila za otcovy staré a navíc sporné viny, má v kontextu díla především silný symbolický rozměr. Vypravěčův

dospělý život, líčený v *Osmém životopise*, se otevírá setkáním s budoucí ženou, které pro něj znamená naději na nový začátek, ale také duchovní obrodu: navzdory nebezpečí, které to na počátku padesátých let představuje, se kvůli Marii rozhodne nechat pokřtít, neboť si to přejí její rodiče. Ti jsou přímým protikladem jeho vlastních – šetrní, starostliví a bohabojní lidé pevných zásad, kteří mají na mysli především dobro svého dítěte. Vypravěč věří, že sňatkem s Marií, jemuž jeho matka nepřeje a odmítne mu požehnat, se definitivně vymaní ze své dosavadní smolné existence a zbaví se svého starého života. Při svatbě v kostele má však vidění, jež ho o klíčící naději připraví: dřevěný anděl k němu promluví hlasem mrtvého otce Bohumila a varuje jej, že „*i za mé prohřešky a provinění budou tví potomci platit až do třetího pokolení!*“ (99). Toto proroctví se za necelé půlstoletí naplní smrtí syna, kterého s Marií při svatbě již čekají.

Vypravěčovo kolísání mezi starozákonní touhou po pomstě a křesťanskou pokorou a vůlí ke smíření, jichž se snaží ve stáří dosáhnout, se v textu odráží ve dvou návratných motivech. Prvním je péče o kolt, načerno zakoupený v nevadském Daytonu, a probírání seznamu osob, které jsou podle jeho mínění zodpovědné za smrt syna Pavla a jejichž smrt plánuje, ačkoli si je vědom, že své plány nedokáže uskutečnit. Druhým leitmotivem je tajné vysévání semen rostlin, nasbíraných v různých koutech světa, na místa pro vypravěče významná, z jejichž vzklíčení se snaží vyčíst Boží vůli a odpuštění tak, jak ho to jako malého učila jeho babička. Vypravěč má potřebu víry ve vyšší moc a její spravedlnost a dobírá se jí podle své povahy – skrze gesta (se zřetelnou sebeironií líčí peripetie své pouti do Říma, jíž se chtěl vykoupit ze svých vin) a zápolením se sebou samým. Svár pokory a nezhojené rány v něm vyústí v poznání, že bude lépe, když viníky nebude trestat on sám, ale Bůh, neboť doufá, že Bůh „*bude ve svém rozsudku a trestu spravedlivější, tedy jistě krutější než já*“ (9).

Navzdory niternosti hlavního tématu románu však *Osmý životopis* není komorním příběhem. Ota Filip je především zdatný fabulátor a opulentní vypravěč: jak avizuje v úvodu, nechává svou paměť volně bloudit a s prožitkem pak prodlévá v detailech, které z ní vyloví. Chronologickou linii vyprávění překrývá barvitou mozaikou historek, anekdot i drbů, jež mnohdy čtenáře zavádějí daleko od hlavního příběhu, v souhrnu však plasticky vypovídají o prostředích, jimiž Filip prošel, a osobnostech, s nimiž se tam setkal. Textem defilují desítky českých i německých literátů a dalších kulturních osobností, lidé spjatí s nakladatelstvím Profil a ostravskou kulturní scénou konce šedesátých let, osobnosti pražského i ostravského disentu, exiloví spisovatelé a vydavatelé, pracovníci Svobodné Evropy, zástupci sudetoněmeckých spolků či aristokracie v exilu. Neméně živě z textu vystupují „bezejmenní“, i když důsledně jmenovitě uvedení obyvatelé Podbořan a Slavičina a později spolupracovníci z martinovského masokombinátu nebo ze stavby v Kopřivnici, spoluvězni a příslušníci StB i SNB, kteří mu před odchodem do Německa ztrpčovali život.

Ačkoli své dílo zalidnil reálnými postavami a veškeré historiky precizně datuje, poučený čtenář si na mnoha místech jasně uvědomí, že nečte memoáry, ale memoáromán, literární dílo, v němž se historická fakta stávají materiálem umělecké stavby, předmětem autorovy interpretace. Nejenže Filipovo detailní líčení vnějších okolností jako počasí, oblečení či nálada jednotlivých účastníků je za hranicí možností lidské paměti, především však potěšení z fabulace autora nutí pohrávat si s věcnými souvislostmi a připravovat si dílčí pointy, jež s sebou přirozeně nesou značnou míru literární nadsázky. Už ze své povahy však memoáromán nezprostředkovává objektivní historická fakta; právě díky vyhroceně subjektivnímu pohledu dokáže zprostředkovat vnitřní prožitek jedince, zasaženého dějinami druhé poloviny dvacátého století.

V českém literárním kontextu má *Osmý životopis* blízko k autobiografickým prózám dvou Filipových vrstevníků – k *Českému snáři* (samizdat 1981, Toronto 1983) Ludvíka Vaculíka a k memoárománu *Kde je zakopán pes* (Köln 1987) Pavla Kohouta. Stejně jako Filip se žánrově pohybují na pomezí autentické autobiografické výpovědi a stylizovaného literárního díla, především je jim však společná přítomnost názorově silné, svébytné vypravěčské osobnosti, která ke svému okolí a k líčeným událostem zaujímá výlučně individuální, až egocentrický postoj.

Ukázka

Svou nevinost jsem už dávno poztrácel a promrhal. Nemohu a neodvážím se proto kázat morálku, nechci, někdy dokonce ze zlomyslnosti, někomu, ani svému nejmilejšímu bližnímu, radit, nýbrž mu přeji, aby měl odvalu se mýlit sám. Nehodlám ani své nejzavilejší nepřátele soudit a odsuzovat, a to nikoliv proto, abych třeba jen sám sobě prokázal, jak velkorysý bych mohl být, kdybych chtěl, ale ze strachu, protože se – za prvé – bojím Boží spravedlnosti, která mě už nejednou a právem postihla, a – za druhé – si přeji, aby Boží trest co nejdříve a stejně krutě jako mě, ale bez mého přičinění, postihl i ty, kteří se provinili na mně.

Modlím-li se někdy a prosím-li Boha, aby potrestal ty, o nichž si myslím, že by Jeho trest zasluhovali, činím tak ze dvou důvodů: jednak spoléhám na to, že Bůh, který všechno ví, tedy ví i to, co jsem já při svých úvahách o trestu nemohl ani tušit, bude ve svém rozsudku a trestu spravedlivější, tedy jistě krutější než já, a za druhé si myslím, že pro klid mé duše bude prospěšnější, když odpovědnost za soud nadými bližními a za trest, který je stihne, převezme instance nejvyšší, tedy Pán Bůh sám.

Uspokojuje mě však, že mám v sobě zběsilou touhu vykřičet na sebe své hříchy a svou pravdu o sobě i o jiných. Svou zběsilost ospravedlňuji a omlouvám četnými záchvaty marasmu, spojenými se začínající stařeckou nesmířlivostí a někdy až s masochistickým přeceňováním či rádoby ozvláštňováním povětšinou trapných rolí, které jsem ve svých předcházejících sedmi životopisech i v jejich pokračování, v osmém, zřejmě nedokončeném životopise, sehrál v komparsu se svými bližními v různých fraškách, komediích i v přibězích tragických.

(9)

Vydání

Osmý čili nedokončený životopis, Host, Brno 2007.

Reflexe

Filipův román v sobě slučuje několik kódů a žánrových poloh: jde o román autobiografický stejně jako o román s tajemstvím; je to román existencialistického pátrání v hlubinách vlastní duše jako román širokých společenských pláten; jde o román o vzniku a genezi jiných autorových románů jako o román o vině a jejím odčiňování, pomstě a smíření; máme co činit s románem jedné velké klenby stejně jako s románem pikareskně navlékaných historek; jde o román-cestu (k Bohu) i román-labyrint (v dějinách střední Evropy za posledních padesát let), dále i o román doby, jakož i o román postav; *Osmý čili nedokončený životopis* je rovněž strhujícím románem milostným.

Jiří Trávníček: „Do krajiny českého románu se přivalil obrovitý balvan“, *Host* 2008, č. 1, s. 21.

Filip jako vypravěčský typ je posedlý démonem fabulace, který je nenasytně obžerný, neukojitelný, neunavitelný, nezastavitelný. Nemůže žít bez permanentně strojené opulentní hostiny příběhů, při každém pohledu či vzpomínce na člověka, dům, místo, pokrm atd. už mu dráždí útroby historika, která musí ven, vpadnout do textu, který se v úžasném tempu a permanentní akci řítí vpřed s razancí odbržděného kamionu, jako by vznikal v jakémsi vypravěčském transu. Zároveň si Filip v tomto oceánu příběhů uchovává smysl pro pateticky dramatický efekt, gesto i inscenaci, líbí se mu groteskno, neskutečné surreálno i poetika trapnosti – vždy zůstává literátem s jistými návyky i záměry.

Jiří Zizler: „Člověk ve spárech dějin“, *A2*, 2008, č. 9, s. 6.

Filip má mimořádnou schopnost proměnit ve významný příběh i banalitu. Je schopen líčit události staré padesát let se všemi podrobnostmi a okolnostmi včetně toho, jaké bylo počasí a co měl kdo na sobě. Nejsou to vlastně paměti v pravém slova smyslu, protože takového výkonu paměť prostě není schopna. Naprosto cizí mu je reflexe nebo distance od vyprávěného: znovu fabuluje látku jako scénu, která se před ním právě tvoří. Vždy je plně účasten všeho dění, události se na něho lepí a skáčou, on se vždy do všeho vrhá, je upovídáný, nemírný, je středem všeho.

Jiří Peňás: „Živel ve svinských dějinách“, *Týden* 2007, č. 46, s. 86–89.

Spolehnutí se na emocionální vypjatost přítomnosti, jejího plného prožití, zesiluje fikční povahu vyprávění. Jako kdyby vše mělo být teprve rozhodnuto. Jako by cokoliv ještě bylo možné. Zde se rodí románové napětí i románová naléhavost. Vyprávění a příběh, který zpřítomňuje, se stává navýsost subjektivní, pocitově založenou výpovědí, která se teprve tvoří. Je tu však ještě ten druhý čas. Čas objektivizující, čas popisných pasáží a hledání souvislostí. Čas, jímž se rozděluje na tehdy a nyní. Čas zpřítomnělého aktu vzpomínání, v němž se zvažuje význam

oněch znovu nalezených dějů a hledá se jejich průnik. Čas zřetězení. Čas, v němž se vyprávění zpomaluje a stává se pamětí, svědectvím o uplynulém.

Tomáš Kubíček: „Románová kruciáda Oty Filipa“, *Tvar* 2008, č. 7, s. 21.

Slovo autora

Že by mne minulost přímo pronásledovala, to se nedá říct, ale je zažraná ve mně. Ano, musíte se s tím nějak vypořádat. Pochopitelně je to bolestné. A mně usnadňuje situaci, že o tom můžu psát. Ne, že bych měl přímo radost, ale zažívám pocit jakéhosi uvolnění. [...] Vše, co jsem mohl, jsem vypsál. Možná jsem to mohl psát formou střízlivou, realistickou, ale jsem vypravěč, volil jsem formu románovou.

„Píši, zpovídám se“ (rozhovor vedl Luděk Navara),
Mladá fronta Dnes 21. 3. 2008, s. A10.

Bibliografie ohlasů

RECENZE: J. Peňás, *Týden* 2007, č. 46; J. Trávníček, *Host* 2008, č. 1; J. Zizler, *A2* 2008, č. 9; T. Kubíček, *Tvar* 2008, č. 7; V. Karfík, *Respekt* 2007, č. 43; A. Haman, *Lidové noviny* 9. 1. 2008.

Alena Přibáňová